

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора

Кравчука Володимира Миколайовича

на дисертацію Берч Вероніки Вікторівни на тему:

**«Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади:
конституційно-правове дослідження», подану на здобуття наукового**

ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

(081 – Право)

Актуальність теми дисертаційної роботи обумовлена тим, що становлення України як демократичної і правової держави значною мірою пов'язано з реальним утвердженням пріоритетності для держави прав людини, й зокрема, утворенням ефективного правозахисного механізму. Досягнення такої цілі прямо залежить від інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Конституційна та судова реформи 2016 року, а також європейський вектор розвитку нашої країни значно актуалізували потребу в переоцінці попередньо існуючих, та дослідженні новітніх підходів до інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. Актуальність даної теми також зумовлена необхідністю удосконалення теоретичних і прикладних аспектів підвищення рівня легітимації судової влади у суспільстві, й зокрема, через інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади.

Проблема ефективного функціонування суду присяжних як форми залучення громадян до реалізації судової влади набула актуальності на тлі демократичних реформ. Крім того, перспективним інструментом забезпечення доступу до правосуддя та розвантаження судової системи може стати інститут мирових суддів. Ідея мирового судочинства з'явилася

ще у 1992 році, але не була закріплена у Конституції України, а законодавчі ініціативи в цьому напрямку поки що залишаються на рівні пропозицій (законопроект «Про мирових суддів територіальних громад»). На сьогодні концепція мирового судочинства не має чіткої нормативної бази чи законодавчих ініціатив, що визначали б її організацію, компетенцію та механізми функціонування. Водночас ідея його впровадження викликає значний інтерес, як засіб підвищення доступності до правосуддя.

Означений комплекс факторів об'єктивно зумовлює важливість належного наукового обґрунтування відповідних реформ щодо безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, з урахуванням попередніх здобутків вітчизняної та зарубіжної правової думки, а також досвіду проведення судових реформ в незалежній Україні та за кордоном, насамперед у державах-учасниках СС, а відтак підтверджує, безумовну актуальність теми дисертаційної роботи В.В. Берч.

Актуальність обраної авторкою теми також підтверджується спрямованістю дисертаційного дослідження на реалізацію положень Стратегії розвитку наукових досліджень, прийнятої Національною академією правових наук України на період 2021-2025 років, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р «Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ», Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179, Проекту Плану відновлення України 2022 року та «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя». Дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний

університет» Міністерства освіти і науки України. Тематика дослідження входить у комплексні теми: «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.» (0198U007793) та «Конституційно-правове будівництво в умовах надзвичайних правових режимів: пошуки оптимальних моделей» (01231U104048).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість та достовірність абсолютної більшості наукових положень, висновків і пропозицій, що розроблені й відображені у дисертаційному дослідженні, можна вважати достатніми.

Авторка дисертаційного дослідження демонструє високий рівень наукової майстерності через чітке та послідовне формулювання мети та завдань роботи. Визначення мети дослідження охоплює ключові аспекти обраної проблематики, що забезпечує логічну цілісність та системність наукового аналізу. Завдання дослідження структуровані таким чином, щоб кожне з них сприяло поступовому розкриттю основного змісту теми, забезпечуючи ґрунтовність і завершеність наукової роботи.

Об'єкт і предмет дослідження сформульовано з урахуванням принципів наукової точності та конкретності, що створило передумови для всебічного вивчення обраної тематики. **Об'єкт** відображає ширший контекст досліджуваних явищ, тоді як **предмет** фокусується на їх специфічних аспектах, що потребують детального аналізу.

Методологічна основа дослідження є сучасною й адекватною його цілям і задачам. Особливої уваги заслуговує потужний теоретико-методологічний інструментарій, застосований у дисертації. Використання комплексу філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження свідчить про системність та різнобічність підходу до вирішення поставлених завдань. Методологічна база дослідження забезпечує його всебічність, дозволяючи інтегрувати теоретичні

положення із сучасними практичними потребами у сфері конституційного права. Це не лише сприяє вирішенню поставлених завдань, але й створює міцну основу для подальших наукових розвідок у цій галузі.

Дисертація спирається на потужну науковознавчу та нормативну базу (903 найменування). Водночас вражає емпірична база дослідження, адже авторкою проаналізовано відповідні рішення і висновки Конституційного Суду України, аналітичні матеріали щодо участі народу у реалізації судової влади тощо.

Достовірність результатів дослідження знаходить підтвердження їхньою науковою апробацією на 76 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах. Окремі результати дослідження було враховано в діяльності Ужгородського національного університету, Національної школи суддів, та Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, що засвідчено відповідними актами впровадження (Додатки Д-Г дисертації).

Дисертантка виходить із цілком виваженої й обґрунтованої позиції, що інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, до прикладу, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер. При цьому авторка слушно зауважує, що інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади створений для виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя (стор. 99-100).

Цікавою у методологічному плані є спроба поділу конституційно-правових принципів інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади на загальні та спеціальні. Так, на думку авторки до загальних належать такі принципи, як демократизм, народний суверенітет, верховенство права, законність, гуманізм та інші, які формують фундаментальні засади конституційного ладу. Спеціальні принципи є

більш конкретизованими для цього інституту і відображають особливості його функціонування. Зокрема, серед них доцільно виділити принцип безпосередньої народної участі у здійсненні правосуддя, незалежності та неупередженості, рівності всіх перед законом, змагальності та відкритості судового процесу тощо (стор. 100).

Важливою методологічному плані й ключовою в аспекті розгортання авторської концепції інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є запропонована класифікація безпосередньої участі народу в реалізації судової влади на моделі: класичну, дорадчу, гібридну та модель народного правосуддя (стор. 104-105).

Доречним є досить глибоке дослідження дисертантом феномену демократії та формулювання висновків, відповідно до яких з одного боку, феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а з іншого – остання визначена нами правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому. Демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державою, а використання інструментів народної участі в реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчувати власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства. Відтак, демократія виступає однією з фундаментальних категорій у політичній філософії та правовій науці, позаяк окреслює механізми державного управління та взаємодії суспільства з органами державної влади. Ціннісні основи демократії, які встановлюють засади безпосередньої участі народу в реалізації судової влади, відкривають перспективи для її подальшого розвитку та вдосконалення. В умовах підвищення значущості конституційних цінностей, залучення народу до

здійснення правосуддя набуває особливого значення, виступає основоположним елементом у зміцненні правової держави, забезпеченні демократизації публічної влади та підвищенні ефективності правосуддя (стор. 134).

Звертаючись до історичних процесів становлення і розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (підрозділи 2.1., 2.2.), дисертантка здійснює дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади за: 1) хронологією, котра передбачає аналіз еволюції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади від античних часів до сучасності, вивчення ключових історичних періодів, які вплинули на формування сучасних моделей безпосереднього судового народовладдя; 2) географією – шляхом аналізу історико-правового досвіду в окремих зарубіжних державах та Україні.

Заслуговує на увагу формулювання дисертанткою визначення поняття «конституційно-правовий статус присяжного», під яким запропоновано розуміти «його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій», а також висновок, відповідно до якого «присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади, забезпечують соціальну легітимність судових рішень, адже їхня участь у процесі дає змогу суспільству прямо впливати на здійснення правосуддя» (стор. 414).

Не менш важливе значення має пропозиція щодо попередньої підготовки присяжних. Зокрема, здобувачкою визначено основні положення програми попередньої підготовки, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних. Зазначено, метою цієї програми доцільно визначити

надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні. Програма попереднього навчання для присяжних повинна бути спрямована на підготовку громадян до виконання їхніх функцій у рамках судового процесу. Визначено за доцільне передбачити тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи). Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням ефективності навчання. Наведено орієнтовний перелік модулів навчання: Модуль I. «Основи функціонування судової системи та роль присяжних» з темами: 1) конституційні засади судочинства; 2) роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі; 3) конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки; 4) етичні вимоги до присяжних. Модуль II. «Оцінка доказів та інші юридичні питання» з темами: 1) типологія доказів; 2) особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження; 3) судові інструкції та їхня інтерпретація; 4) психологічні та когнітивні аспекти прийняття рішень. Модуль III. «Практичні навички та симуляція судового процесу» з темами: 1) моделювання судового процесу; 2) відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні (стор. 467-469).

Доречними є пропозиції дисертантки, відповідно до яких у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів тимчасово неможливо, варто розглянути декілька варіантів вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів, зокрема: 1) тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий

порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану). Після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді; 2) призначення на місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради. Звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах; 3) післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану. Зазначене також дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів, що сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим (стор. 496).

Наукова новизна одержаних результатів не викликає сумнівів, адже у дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі вітчизняних та іноземних наукових досліджень, законодавства України та зарубіжних держав і практики його реалізації здійснено системний та комплексний аналіз інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, що дало змогу сформулювати цілісну науково-обґрунтовану концепцію цього інституту, а також розробити нові теоретико-прикладні положення та висновки, спрямовані на його розвиток та вдосконалення в Україні. Низка висновків і пропозицій, які запропоновані особисто дисертанткою, є новими та вперше окреслені у вітчизняній правовій науці.

Наприклад, авторкою вперше:

- репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та виокремлено: 1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості;

- зроблено висновок, щодо моделі народного правосуддя, окрім інституту мирових суддів, доцільно відносити суди звичаєвого права: 1) засади діяльності яких визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи;

- узагальнено функції інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольну-наглядову; розкрито їх сутність та зміст;

- запропоновано класифікацію міжнародних стандартів у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у такому вигляді: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини; 2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд; 3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами; 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти;

- вмотивовано потребу передбачити у системі «Електронний суд» електронний кабінет присяжного, котрий має бути доступним до перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації; представлено додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних тощо.

У роботі має місце низка інших новел та висновків, які до цього часу не знайшли свого вирішення у вітчизняній науці.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Загалом, дисертація, яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису, і автореферат, що відображає найбільш суттєві й принципові положення дисертації, становлять цілісне і професійно оформлене дослідження широкого кола взаємопов'язаних наукових проблем щодо концептуалізації інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в контексті конституційної реформи щодо правосуддя та гармонізації із законодавством європейських держав.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю дослідження, новизною і висновками – загальнотеоретичними і практичними. Сформульовані в дисертаційному дослідженні підходи, висновки та пропозиції серед іншого можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу інституту

безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, поглиблення знань про його історичні витоки, понятійно-категоріальний апарат, характерні особливості, моделі такої участі, перспективні напрямки модернізації цього інституту, а також для розширення наукових поглядів про демократію, народовладдя, феномен народного суверенітету, транспарентність судової влади.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових фахових виданнях. Результати дисертаційного дослідження отримали широке визнання у науковому середовищі. Основні положення і висновки дисертації висвітлено у 110 наукових працях, серед яких 34 наукові статті (28 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 5 статей у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus / Web of Science), та 76 тезах наукових доповідей і повідомлень, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах. Така активна публікаційна діяльність підкреслює значущість роботи та високий рівень наукової підготовки автора. Наукові положення дисертації викладені Веронікою Вікторівною в достатньому для повного ознайомлення обсязі; опубліковані наукові праці та реферат дисертації відображають основний зміст дисертаційної роботи.

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності. Дисертація «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» містить результати власних досліджень автора. Зокрема, у дисертаційній роботі здобувачка коректно посилається на використані джерела інформації, ідеї, розробки та твердження інших авторів. Дослідження демонструє прагнення дисертантки подати достовірну інформацію щодо результатів своєї наукової діяльності, застосованих методів та використаних джерел.

Здійснений порівняльний аналіз реферату, анотації та ключових положень дисертації Берч В.В. підтверджує їхню узгодженість, реферат і анотація не містять відомостей, відсутніх у тексті самої роботи. Дисертація виконана державною мовою та оформлена відповідно до чинних вимог Міністерства освіти і науки України.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації.

Незважаючи на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, як і будь-яке наукове дослідження, робота Берч В.В. має певні спірні положення, які вимагають подальшого розроблення чи уточнення, проте які істотно не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження та спрямовані на підвищення його наукового рівня та ведення наукової дискусії.

1. У дисертації розглянуто низку аспектів удосконалення судової системи України, проте доцільно було б приділити більше уваги питанню виборності суддів як одному з можливих механізмів демократизації судової влади. Зокрема, виборність суддів використовується в багатьох зарубіжних державах, де громадяни обирають суддів на місцевому рівні, що дозволяє підвищити їхню підзвітність перед суспільством, продемонструвати різні моделі виборності залежно від рівня судів та їх компетенції.

2. В дисертаційному дослідженні розглянуто правовий статус присяжного, до елементів якого в узагальненому вигляді відносяться права і обов'язки, правосуб'єктність, громадянство, юридична відповідальність, гарантії тощо (с. 409-414). Авторка обґрунтовано пропонує виділити такі структурно-рівневі компоненти, як загальний, спеціальний, галузевий та індивідуальний статуси. Крім цього, підкреслюється, що правовий статус є правовим вираженням та формалізацією соціального статусу, а індивідуальний правовий статус відображає особисті характеристики присяжного, зокрема, життєвий досвід, професійну діяльність, соціально-

економічне становище та особисті переконання тощо. Потребує уточнення розуміння дисертанткою елементів індивідуального правового статусу, адже життєвий досвід, професійна діяльність, особисті переконання та ін. очевидно виступають лише факторами, що впливають на структуру індивідуального правового статусу.

3. На стор. 439 дисертаційного дослідження здобувачка зауважує, що Кабінету Міністрів України Прикінцевими та перехідними положеннями Проекту №3843 доручено протягом шести місяців з дня опублікування цього Закону розробити та подати на розгляд Верховної Ради проект Закону щодо здійснення правосуддя із участю присяжних у цивільному судочинстві. У цьому контексті постає закономірне питання про порядок упорядкування нормативної бази для забезпечення чіткої регламентації участі присяжних у цивільному судочинстві. На публічному захисті хотілося б почути пропозиції здобувачки щодо шляхів упорядкування цих норм, зокрема чи доцільно об'єднати всі питання участі присяжних у єдиному законодавчому акті або ж розробити окремий закон для цивільного судочинства. Важливо також врахувати, як уникнути колізій між цими нормативними актами та забезпечити їх узгодженість із чинним процесуальним законодавством.

4. Дисертанткою надано пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України шляхом прийняття Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів». Зокрема, окреслюються вимоги до кандидата на посаду мирового судді, в узагальненому вигляді описано процедуру обрання та припинення повноважень мирового судді, окремі аспекти приведення у зв'язку з цим у відповідність Виборчого кодексу України та інших нормативно-правових актів. Проте, дисертаційне дослідження було б більш цілісним, якби зазначена пропозиція була оформлена принаймні у вигляді концепції проекту Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів».

5. Пропозиція дисертантки щодо впровадження інституту мирових суддів є цікавим і перспективним баченням вдосконалення судової системи України. Однак доречність цієї ініціативи потребує додаткового обґрунтування, зокрема в контексті відповідності чинному конституційному устрою та реаліям правової системи держави. Робота значно виграла б, якщо б дисертантка детальніше зупинилася на можливих соціальних, економічних і правових передумовах для створення такого інституту, а також на його потенційній ефективності в сучасних умовах України. Крім того, необхідно врахувати, як впровадження мирових суддів узгоджуватиметься із загальною стратегією реформування судової влади та забезпечення доступності правосуддя (підрозділ 4.3 дисертаційного дослідження).

Загальні висновки і оцінка дисертації щодо її відповідності чинним вимогам. Незважаючи на окремі зауваження і недоліки, які є дискусійними та не впливають на позитивну оцінку, дисертаційне дослідження Берч Вероніки Вікторівни є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка містить вирішення важливого наукового завдання, що має суттєве значення для конституційного права України. Результати дослідження дисертантки вирізняються змістовністю теоретичного матеріалу, обґрунтованістю і достовірністю, в повній мірі досягають поставленої мети. Реферат і публікації авторки відображають зміст дисертаційної роботи. Зміст реферату дисертації є ідентичним основному змісту роботи. В опублікованих працях авторки повною мірою відображені основні положення дисертаційної роботи.

Наведене дозволяє зробити висновок, що дисертація Берч Вероніки Вікторівни на тему: «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» за своїм змістом, достовірністю одержаних результатів, новизною, теоретичною та практичною значимістю відповідає вимогам Порядку присудження та

позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою КМУ № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

**професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки,
доктор юридичних наук, професор**

В.М. Кравчук

